

3.3. Инвестицион муҳит фаоллигини ошириш: илғор хорижий тажрибалар ва улардан Ўзбекистон шароитида фойдаланиш истиқболлари

Ривожланган мамлакатларда тўпланган бой тажрибалар, амалга оширилган ислохотлар, қабул қилинган қарорлар ва чора-тадбирларнинг туб моҳиятини ўрганиш, ютуқ ва камчиликларини илмий жиҳатдан танқидий таҳлил қилиш миллий иқтисодиётимизнинг тараққиёти учун ҳар томонлама дастак вазифасини ўтайди. Бинобарин, халқаро майдонда мавжуд бўлган бой тажрибалар, замонавий тенденциялар йилдан-йилга такомиллашиб, ўзгариб бормоқда. Хусусан, инвестицияларни жалб этиш, уларни экспорт ва импорт қилиш, инвесторларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, инвестицион фаоллик ва рақобатбардошликни ошириш билан боғлиқ масалалар шулар жумласига киради.

Ушбу бандда ривожланган мамлакатларда инвестициялар фаоллиги ва инвестицион муҳит жозибadorлигини янада ошириш билан боғлиқ усул ва воситаларнинг мазмун-моҳияти, улардан Ўзбекистон шароитида фойдаланиш истиқболлари бўйича мулоҳазалар баён этилади.

Жаҳонда хорижий капитални жалб этиш бўйича мамлакатлараро кескин кураш кетмоқда. Хорижий инвестициялар ҳажми, унинг сифати ва қулай шартлардан фойдаланиш борасида ривожланган мамлакатларда йилдан-йилга инвестицион муҳит жозибadorлигини таъминлашга хизмат қиладиган инновацион инструментларнинг турли кўринишлари яратиб келинмоқда.

Шулар қаторида, иқтисодий ривожланиши бошқа давлатларга қараганда тез суръатларда ўсиб бораётган, товар ва хизматлари дунёнинг барча ўлкаларида тарқалган, бугунги кунда учта энг кўп тарқалган сўз – «Made in China», дея эътироф этилаётган Хитойнинг тажрибасини кўриб чиқамиз.

Хитойда давлат томонидан инвестициялар соҳасида амалга оширилган ислохотлар, қабул қилинган тизимли чора-тадбирлар, ишлаб чиқилган дастурлар ва лойиҳалар туфайли халқаро бозорларни забд этишга муваффақ бўлинди. Мазкур давлат 1970 йилдаёқ мамлакатнинг инвестицион жозибadorлигини оширишни давлат сиёсати даражасидаги энг муҳим вазифалардан бири сифатида кўтарган эди. Биринчилардан бўлиб “махсус иқтисодий зоналар”ни ташкил этиш бўйича қарорлар қабул қилди ва уларнинг ривожланиши учун барча шароитларни муҳайё этди. Гуандонг ва Фуян махсус иқтисодий зоналарида либерал солиқ тизими жорий этилди, турли хилдаги маъмурий тўсиқлар бартараф этилди ҳамда бизнесни очиш, уни юритиш бўйича бир қатор таомиллар соддалаштирилди. Ушбу зоналарнинг ривожланишига Гонконг ва Тайван давлатларидан киритилган инвестициялар кўл келди. 20-асрнинг охирларида ушбу зоналарга киритилган инвестициялар ҳажми жами хорижий инвестицияларнинг 50 фоизини ташкил этган.

Шунингдек, Хитой раҳбарияти томонидан ривожланишнинг истиқболли йўналишлари сифатида енгил саноат ва электроника соҳалари танлаб олинди. Уларнинг тўлақонли ривожланиши, ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва зарурий ресурсларни харид қилиши учун давлат томонидан субсидиялар тизими ва “экспорт учун тармоқ” дастури ишлаб чиқилди. Агар компанияларнинг 25 фоизи хорижий инвесторларга тегишли ҳамда “тармоқ”қа аъзо бўлса, Хитой Марказий банки томонидан махсус имтиёзли кредитлар берилиши йўлга қўйилди. Бугунги кунда мазкур “тармоқ”қа аъзо бўлиб кирган компаниялар жами экспортнинг 80 фоизини ишлаб чиқармоқда. Шу билан бирга, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш корхоналарига зарур бўладиган ва четдан олиб кириладиган импорт ресурсларига божхона имтиёзлари ҳам тақдим этилди.

Хитойнинг тез суръатларда ривожланишига таъсир кўрсатган яна бир муҳим омил – инвесторлар учун зарур бўладиган, ҳудудларнинг имкониятлари ва салоҳиятларини намоён этадиган маълумотлар базасини (паспортни) ишлаб чиққанлиги ва арзон ишчи кучига эгаллиги билан белгиланади. Ушбу база интернет-ресурс сифатида очиб қўйилганлиги, Хитой корхоналари учун хорижий инвестицияларнинг оқиб келишини ва бизнес ҳамкорликнинг кучайишини таъминлади. Бугунги кунда Хитойнинг жаҳон иқтисодиётидаги мавқеини ҳамда иқтисодиётнинг юқори суръатларда ошишини таъминлашга хизмат қилган омил ҳам, айнан унинг очиқлиги, соғлом имижини ва инвестицион жозибадорлигидир.

Аммо, бугунги кун экспертларининг фикрларига кўра, Хитойнинг очиқлиги, жаҳон ҳамжамиятига юқори суръатларда интеграция бўлиб бораётганини мамлакат фуқаролари ва чет эл жамоатчилиги салбий ҳолат сифатида ҳар хил қабул қилишмоқда. Буларнинг ҳаммаси замонавий Хитой тўғрисида, у ерда амалга оширилаётган жараёнларни англамасдан туриб чиқарилаётган хулосалардир десак, тўғри бўлади. Зеро, Хитой раҳбарияти томонидан қуйидаги жиҳатларга онгли тарзда алоҳида эътибор қаратилмоқда:

- ташқи дунё билан Хитойнинг мустаҳкам алоқасини ўрнатиш;
- тадбиркорлар билан давлатнинг бирдамлиги ва ишончли шерикчилигини таъминлаш;
- жаҳон ҳамжамияти тасаввурида Хитойнинг ишончли ҳамкор имижини ҳосил қилиш;
- ишлаб чиқаришнинг юқори маҳсулдорлиги билан ривожланиш эмас, балки тараққиётнинг инновацион асосда қурилишини таъминлаш ва б.

Айнан шу жиҳатларни эътиборга олиб, 2004 йилдан Хитой давлати мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигини янада ошириш муаммосини ҳал этиш билан фаол шуғуллана бошлади. Охириги ўн йилда Хитой жаҳон ҳамжамияти олдида ўзининг нуфузи ва обрўсини кўтариш бўйича кўплаб тизимли тадбирларни амалга оширди. У бир қанча халқаро ва минтақавий ташкилотлар: ОТҲТ – Осиё-Тинч океани Ҳамкорлик Ташкилоти, ШҲТ – Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти билан иқтисодий ҳамкорлик бўйича, шунингдек, эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш бўйича хитой-араб, хитой-африка ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириб келмоқда.

Хитой давлати Бутунжаҳон савдо ташкилотига (ЖСТ) аъзо бўлиши билан кўплаб соҳаларда туб ислохотларни амалга оширди. Хусусан, куйидаги муҳим йўналишларда: турли хилдаги тарифларни пасайтириш; иқтисодийнинг етакчи соҳалари, хусусан хизматлар: телекоммуникация, суғурта, банк, савдо, логистика соҳаларига йўналтириладиган инвестицияларга тўсиқ ва чекловларни олиб ташлаш билан боғлиқ чора-тадбирларни келтириш мумкин. Ушбу яратилган имконият ва шароитлар туфайли нафақат трансмиллий компаниялар, балки кичик ва ўрта ҳажмдаги хорижий компанияларнинг Хитой давлатига инвестиция киритиш билан боғлиқ фаоллиги янада ошди.

Шулар туфайли Хитойга киритилган ТТХИ ҳажмининг ошиши йилдан-йилга ўсиб борди. ЖСТ аъзо бўлиши натижасида 2006 йилдан хорижий банк муассасалари учун географик ва операцион чекловлар олиб ташланди. Бунинг оқибатида хорижий банкларнинг шубба муассасалари ташкил этилди ва улар томонидан Хитойнинг исталган ҳудудида резидентлар учун юанда операцияларни амалга ошириш билан боғлиқ тартиблар ўрнатилди.

Тақдим этилган имкониятлар ва имтиёзлардан Англия банки – Standart Chartered Bank биринчилардан бўлиб фойдаланди ҳамда бошқа бир қатор банкларнинг: Citigroup (АҚШ), HSBC (Англия), ABN AMRO (Ниделандия), Bank of East Asia (Гонконг) ва HangSeng Bank (Гонконг) банкларининг кириб келишини таъминлади.

2008-2012 йилларда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида Хитой давлати хорижий инвестицияларнинг кириб келишини пасайтирмаслик мақсадида “яшил йўлак” тизимини амалга оширди. Ушбу тизимдан хорижий капиталга эга бўлган корхонларни рўйхатдан ўказиш ва хорижий инвестицияларнинг кириб келишини рағбатлантириш масалалари ўрин олган бўлиб, бу, ўз навбатида, инвесторлар учун “ҳимоя ёстиғи” вазифасини ўтади.

Амалга оширилган ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий-маъмурий ва сиёсий-ташкилий чора-тадбирлар сабаб Хитой кейинги беш йилда энг йирик савдо-сотиқни амалга ошираётган ҳукмрон давлатлардан бирига айланди. UNCTAD томонидан эълон қилиб келинаётган ҳисоботларда ХХР капиталнинг импорти ва экспорти бўйича лидер мамлакат сифатида рейтингда кучли иккиликдан жой олиб келмоқда. Инқироздан олдинги даврларда (2005-2007) Хитойга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар экспорти ўртача 18,8 млрд. АҚШ долларини ташкил этган бўлиб, бу жаҳондаги умумий кўрсаткичнинг (ТТХИ экспортининг) 1,3 фоизига тўғри келган. 2019 йилга келиб Хитойнинг жаҳон ТТХИ экспортидаги улуши 8,9%ни ташкил этиб, қиймат кўринишида 117 млрд. АҚШ долларини ташкил этди.

Худди шу йилларда ТТХИ импорти (2005-2007) ўртача 76,2 млрд. АҚШ долларига (жаҳон ҳажмининг 5,4 фоизи), 2019 йилда эса 141 млрд. долларга етган (жаҳон ҳажмининг 9,15 фоизи). Бугунги кунда АҚШ ва Хитой ўртасида кечаётган рақобат шароитида улар ўртасидаги фарқ ҳамон сезиларлича қолмоқда. 2019 йилда АҚШда экспорт капитали 125 млрд. долларни (дунё

ҳажмининг 9,51 фоизини), импорт ҳажми эса 246 млрд.долларни (дунё ҳажмининг 15,9 фоизини) ташкил этади.

Агар ушбу статистик кўрсаткичларга Хитой Халқ Республикаси учун “инвестицион дарвоза” бўлган Гонконг ва Сингапур давлатларини қўшадиган бўлсак, бу фарқ янада камаяди. 2015 йилда Гонконгнинг ТТХИ 68,4 млрд.долларни, Сингапурники эса, мос равишда, 92 млрд. долларни ташкил этган.

1995 йилда ХХР дунё бўйича капитални ТТХИ эскпорт қилиш бўйича улуши атиги 0.4 фоизни ташкил этган бўлса, 2012 йилга келиб ушбу кўрсаткич 2.3 фоизга, 2019 йилда эса, 8,9 фоизни ташкил этди

Европани Хитой аллақачон капитал экспорти ва импорти бўйича орқада қолдириб кетди. ЕИ мамлакатларига аъзо мамлакатлардан Бууюк Британиянинг жаҳон капитали экспортидаги (ТТХИ) улуши – 2,35 фоиз, Франция – 2,8 фоиз, Италия – 1,8 фоизни ташкил этади. Импорти бўйича эса, мос равишда 3,8; 2,1; 1,6 фоизни ташкил қилади.

3.3.1-жадвал

Капиталнинг экспорти ва импорти. Жамғарилган ТТХИ, 2019 й.¹

	Капитални экспорт қилиш натijasида тўпланган ТТХИ		Капитални импорт қилиш натijasида тўпланган ТТХИ	
	млрд. доллар	%	млрд. доллар	%
Дунё бўйича	30486,9	100	31702	100
ХХР	1624,5	5,32	1770,4	5,58
Гонконг	1773,3	5,59	1972,7	6,4
Сингапур	776,9	2,54	1302,5	4,1
“Қатта Хитой”	3212,2	12,4	3771,9	15,1
АҚШ	6607,2	21,6	6836,6	21,56

Шунингдек, Хитой халқаро капитал айирбошлашда, хусусан, портфел ва бошқа инвестициялар бўйича иштирокини йилдан-йилга ошириб бормоқда. Қуйидаги жадвалда АҚШ билан Хитой давлатининг жаҳон капитал бозоридаги иштироки ва кўлами бўйича статистик маълумотлар келтирилган. Кўриб турганимиздек, Хитой жаҳон капитал бозорида донор мамлакат сифатида иштирок этмоқда. Соф халқаро активлар (активлар – мажбуриятлар = соф активлар) бўйича Хитой Япониядан кейинги иккинчи ўринда туради. Жаҳон иқтисодиётида халқаро капитал айирбошлашда йирик қарздор мамлакат сифатида АҚШ эътироф этилади. 2015 йилнинг охирида унинг мажбуриятлари 7 трл. долларни, 2020 йилнинг март ойида 23,4 трлн. долларни, яъни ЯИМнинг 111 фоизини ташкил этган.

Ушбу ўринда инвестицион лойиҳалар, уларнинг сони ва яратилган иш ўринларига бағишланган маълумотлар таҳлилига ўтсак.

¹ https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf

2020 йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 2019 йилдаги кузатилган 1,5 триллион доллардан 42 фоизга пастлаб 859 миллиард долларни ташкил этган. Бу даражадаги паст кўрсаткичлар сўнгги марта 1990 йилларда кузатилган ва энг қизиқ томони бу ҳолат 2008-2009 йиллардаги глобал молиявий инқироздан кейинги сармоявий маблағлар миқдоридан ҳам 30 фоизга пастдир.

Молиялаштирилган лойиҳалар сони 2016 йилдан бери ҳар йили деярли 50 фоизга ўсиб келган. Ушбу ўсишга асосан қайта тикланадиган энергия манбалари ва ривожланган мамлакатларда лойиҳаларнинг кўпайиши таъсир кўрсатган. Ҳисоботларга кўра, тўғридан тўғри инвестицияларнинг кескин пасайиши кўпроқ ривожланган мамлакатларда содир бўлган, бу ерда инвестиция оқимлари 69 фоизга кескин пасайиб, 229 миллиард долларни ташкил этган.

Жумладан, Шимолий Америкага оқимлар 46 фоизга камайиб, 166 миллиард долларни, Қўшма Штатлар ташқи инвестициялари 49 фоизга пасайиб, 134 миллиард долларни, Австралияга 46 фоизга камайиб, 22 миллиардни ташкил этган.

Аммо Европада ташқи инвестицияларнинг умумий кўрсаткичлари баъзи мамлакатларда кузатилган ўсиш ҳисобига унча пастламади. Масалан, Швецияда оқимлар икки баравар 12 миллиарддан 29 миллиард долларгача ошди. Испанияга тўғридан-тўғри инвестициялар ҳам 52 фоизга ўсди.

2020 йил Европада пандемиядан олдин ташқи инвестицияларни жалб қилиш бўйича энг яхши йиллардан бири бўлаётганди. Хусусан, Европанинг 47 та мамлакатада 2019 йилда эълон қилинган 6412 та лойиҳа аллақачон ишга туширилган ёки режалаштирилган тартибда давом этаётганди. 2019 йили Европада 6412 та тўғридан-тўғри инвестицион лойиҳалар эълон қилинганини ҳисобга олсак, бу 2018 йилга нисбатан 0,9% га ўсганини кўрсатади.

Агар минтақавий даражада таҳлил қиладиган бўлсак, ТТХИ ҳисобига ташкил этилган лойиҳаларнинг катта қисми Ғарбий Европага тўғри келади. Шуларнинг ичида Буюк Британия, Германия ва Франциянинг улуши 50.8 фоизни ташкил этади. Шунингдек, Марказий ва Шарқий Европада ТТХИ ҳисобига амалга оширилган лойиҳаларнинг ўсиши Ғарбий Европага қараганда тўрт баробарга кўп ҳажмда кўшимча ўсганини ва яратилган иш ўринларининг 44 фоизи ҳам шу давлатларга тўғри келганини кўриш мумкин.

2020 йилда ўтган йилда режалаштирилган тарзда давом этаётган лойиҳаларда бир мунча узилишлар юзага келди. Инвестиция ва бандлик кўрсаткичлари ҳам 2019 йилга нисбатан анча яхши кўринишга эга бўлса-да, амалда ўз барқарорлигини йўқотди. Лойиҳани амалга оширишда COVID-19 нинг таъсири айрим мамлакатларда унчалик кучли бўлмади. Масалан, хорижий инвестицияларнинг катта қисми умумий хизмат кўрсатиш марказлари, дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ёки илмий-тадқиқот ишланмаларини ўз ичига олган Ирландия, Польша ва Португалия каби юқори

рақобатбардош, хизмат кўрсатишга йўналтирилган мамлакатларда, тўғридан-тўғри инвестициялар лойиҳаларининг 80 фоизигача сақланиб қолинди. Бу эса, Европа минтақаси бўйича қайд этилган ўртача 65% реализация қилиш даражасидан анча юқоридир.

2020 йилда Хитой дунёдаги энг йирик тўғридан-тўғри инвестиция олувчиси бўлиб, Осиё гигантига оқимлар 4 фоизга ўсган, 163 миллиард долларни ташкил этган.

3.3.2-жадвал

**ТТХИ ҳисобига яратилган инвестицион лойиҳалар сони ва ўтган йилга нисбатан ўзгариши
(20 та энг юқори рейтингга эга бўлган мамлакатлар мисолида)²**

Инвестицион лойиҳалар сони				Инвестицион лойиҳалар сони			
Мамлакатлар	2018	2019	Ўзгариши, %	Мамлакатлар	2018	2019	Ўзгариши, %
Франция	1019	1197	17,5	Португалия	74	158	-32,6
Буюк Британия	1054	1109	5,2	Италия	103	108	113,5
Германия	973	971	-0,2	Венгрия	101	105	4,9
Испания	314	486	54,8	Сербия	119	103	4,0
Бельгия	278	267	-4,0	Румыния	109	78	-13,4
Нидерландия	229	255	11,4	Финляндия	194	75	-28,4
Польша	272	200	-26,5	Швейцария	115	73	-61,3
Россия	211	191	-9,5	Австрия	110	69	-36,5
Ирландия	205	191	-6,8	Словакия	83	65	-37,3
Туркия	261	176	-32,6	Швеция	73	63	-21,7

² EY Global Investment Monitor, 2020

2020 йилда юқори технологияли саноат тармоқлари 11 фоизга ўсган, бу ўсиш асосан АКТ ва фармацевтика саноатида кузатилган. Осиё малакатлари ичида Японияда ҳам ўсиш барқарорлигича сақланиб қолиб 2019 йилда кузатилган 15 миллиард доллар, 2020 йилда 17 миллиард долларга етган.

Сўровномада иштирок этган респондентларнинг 35 фоизи яқин истиқболда Европа иқтисодиётининг ривожланишини таъминлайдиган асосий драйвер сифатида рақамли саноатни қайд этишган. Шунинг учун ҳам кейинги беш йилда ЕИ ушбу саноатга 50 млрд. евро маблағ сарфлашни режалаштирган.

Тадқиқотимизни янада чуқурлаштириш, унинг савиясини бойитиш мақсадида Сингапур давлатининг тажрибасини ҳам таҳлил қиламиз.

Ривожланиш даражаси бўйича юқори кўрсаткичларни намоён этган, ўзининг бой тажрибаси ва интеллектуал салоҳиятининг юксаклиги бўйича дунё мамлакатлари ичида юқори ўринларда турадиган, аҳолиси сони унчалик ҳам катта бўлмаган, аммо компьютер дастурларини яратиш, телекоммуникация соҳасида салмоқли нуфузга эга бўлган, Жаҳон банки томонидан эълон қилинган ҳисоботларда жон бошига ЯИМ ишлаб чиқариш бўйича (харид қуввати паритети бўйича) 3-ўринда турган, “Осиё йўлбарслари”, деб ном олганлардан бири бўлмиш Сингапур давлатида ҳам инвестицион муҳитни яхшилаш, унинг жозибадорлигини ошириш юзасидан бой тажриба тўпланган.

1959-1990 йилларда Ли Куан Ю бошчилигида Сингапурда мамлакатни модернизациялаш борасида катта ислохотлар амалга оширилди. Бунинг натижасида, Сингапур Жанубий-Шарқий Осиёда техноген цивилизация ясаган ва дунёнинг молиявий ва савдо марказига айланган давлат сифатида танилди. Шунинг учун ҳам ушбу мўъжиза давлатнинг иқтисодий юксалиши сабаблари нималардан иборат эканлигини билишга қизиқувчилар сони ортиб бормоқда.

Биз ҳам баъзи бир таҳлилларни ўртоқлашишни лозим топамиз. Тадқиқотимиздан у ерда яратилган инвестицион муҳит ва уни такомиллаштириш бўйича амалга оширилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ташкилий ҳамда ҳуқуқий-маъмурий ислохотларнинг қисқача мазмуни ва улар юзасидан айрим мулоҳаза ва хулосаларимиз ўрин олган.

Сингапур давлатининг ривожланиш йўли, қўлга киритган “иқтисодий мўъжизаси” билан шуғулланган барча олимларнинг фикри бир муҳим нуқтага бориб тақалади. У ҳам бўлса, Сингапурда қулай инвестиция муҳитининг яратилганлиги. Айнан ушбу ҳолат туфайли инвесторлар томонидан бу янги давлатга кўплаб лойиҳалар киритиш амалга ошди, ЯИМ ҳажми йилдан-йилга кескин ортиб борди. Бугунги кунда ҳам инвесторлар томонидан Сингапур давлатига ҳеч иккиланмасдан капитал маблағлар йўналтириб келинмоқда. У ердаги инвестицион муҳит жозибадорлиги донор мамлакатларнинг доимий қизиқишига сабаб бўлмоқда.

3.3.3-жадвал

ТТХИ ҳисобига яратилган инвестицион лойиҳалар ва яратилган иш ўринларининг тармоқлар бўйича таснифи³

Тармоқлар ичидаги секторлар бўйича лидерлар			Яратилган иш ўринлари	
Секторлар	лойиҳалар	Умумий лойиҳалар сонидан қайд этган улуши, %	Сони, киши	Умумий иш ўринларининг сонидан қайд этган улуши, %
Дастурий таъминот	1219	19	41025	15
Бизнесга кўрсатиладиган хизматлар	774	12	25601	9
Транспорт ишлаб чиқарувчилари ва етказиб берувчилар	472	7	64460	23
Машина ва ускуналар	535	8	16512	6
Молия	367	6	6126	2
Озиқ-овқат саноати	377	6	11392	4
Транспорт ва логистика	414	6	22183	8
Кимё саноати	283	4	6955	3
Коммунал хизматларни етказиб бериш	130	2	2964	1
Фармацевтика	164	3	3921	1
Хомашё саноати	153	2	2788	1
Тўқимачилик, кийим-кечак ва чарм	111	2	9027	3

³ EY Global Investment Monitor, 2020

Инвестицион муҳитнинг соғломлиги, жозибадорлигини давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини акс этувчи макроиқтисодий кўрсаткичлар орқали ҳам баҳолаш мумкин.

Жаҳон банкининг (ЖБ) классификацияси кўра, Сингапур давлати энг юқори даромадга эга бўлган давлатлар қаторига киради⁴. ЖБ маълумотларига кўра, жон бошига тўғри келадиган даромад бўйича Сингапур жаҳонда учинчи ўринда туради. Шунингдек, инвестицион иқлимга таъсир кўрсатадиган яна битта муҳим кўрсаткич – инфляция даражасидир. Инфляция даражаси қанчалик паст бўлса, инвестицион жозибадорлик ҳам шунчалик даражада юқори бўлади. 2005 йилда Сингапурда инфляция даражаси 0,5 фоизни, 2014 йилга келиб эса 1,5 фоизни ташкил этган.

Давлатнинг ташқи савдодаги иштироки ва ўрни ҳам унинг иқтисодий ривожланганлик даражасини белгилайди. Сингапур давлати табиий ресурсларга бой бўлмаса-да, ўз эҳтиёжини уларни импорт қилиш орқали қондиради. Ишлаб чиқарган товар ва хизматларининг қарийб 50 фоизини дунё бозорига экспорт қилади. Бу эса, ўз навбатида, валюта тушумларининг ошишини таъминлайди.

Географик жойлашуви сабаб, Сингапур Жанубий-Шарқий Осиёда юқори нуфузга эга бўлган савдо ҳамкори ҳисобланади. Сингапур жаҳон рейтингда импорт ва экспорт операцияларини амалга ошириш бўйича кучли 20 талик давлатлар қаторига киришга улгурган. 2014 йилда халқаро савдо айланмаси 982701,9 млн. АҚШ долларини, шунда экспорт ҳажми – 518922,7; импорт ҳажми – 463779,1 млн. АҚШ долларини, ижобий сальдо – 55143,6 млн. долларни ташкил этган.

Экспорт таркибида энг катта улушни машина ва транспорт жиҳозлари ташкил этади (46,3%). Экспортнинг асосий истеъмолчилари Хитой (12%), Малайзия (12%), Гонконг (11%) ва Индонезия (10%) давлатлари ҳисобланади.

Халқаро савдони амалга ошириш, экспорт ва импорт операцияларининг ҳажми, унда давлатнинг иштирокини таҳлил қилиш ва баҳолаш бўйича Бутун жаҳон иқтисодий форумининг тавсиясига кўра давлатнинг халқаро савдодаги иштироки ва алоқадорлигини аниқлайдиган индекс (The Global Enabling Trade Index) бўйича ҳар йили жаҳон рейтинг кўрсаткичлари эълон қилинади. Ушбу индекс орқали давлатларнинг халқаро савдони амалга ошириш борасида яратиб берган шароити, олиб бораётган иқтисодий сиёсати, товар ва хизматларни нест-нобудсиз истеъмолчиларга етказиб бериш ва божхона имтиёзлари даражасига баҳо бериш мумкин.

Ташқи савдони амалга оширишда Сингапур ўзига хос алоҳида ўрин тутди. “Халқаро савдода давлатнинг иштироки индекси” (The Global Enabling Trade Index) бўйича Сингапур 2014, 2015 йилларда рейтингда биринчи ўринни эгаллаган. Ушбу индекс тўртта асосий кўрсаткичлардан, яъни: ички бозорга кириш учун имконият; чегарада (божхона) амалга оширилаётган маъмурий

⁴ Lee, K.Y. From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000. Singapore: Singapore Press Holdings, 2000/

бошқарув; ишбилармонлик муҳити; транспорт коммуникациясининг ҳолатларидан таркиб топган.

Ишбилармонлик муҳитининг юқори эканлигига Сингапурнинг жаҳон капитал бозоридаги иштироки орқали ҳам баҳо бериш мумкин. Сингапур Жанубий-Шарқий Осиёда ТТХИ қабул қилувчи асосий давлатлардан бири ҳисобланади (49%). 2013 йилда кириб келган ТТХИ ҳажми 63,77 млрд. долларни ташкил этиб, бу 2000 йилга нисбатан 2 баробарга кўп демакдир. Кириб келган ТТХИ чиқиб кетган инвестициялардан юқори бўлиб, фарқ таҳлил қилинаётган йилда 26,97 млрд. долларни ташкил этган. Инвестицияларнинг кириб келиши кўпроқ молиявий хизматлар ва суғурта, қайта ишлаш саноати, улгуржи ва чакана савдога тўғри келади.

Мамлакатларнинг инвестицион сиёсатига баҳо беришда давлат томонидан ҳудудларда инвестицион муҳит жозибадорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган комплекс ислоҳотлар ва келажакда режалаштирилаётган чора-тадбирларнинг мазмун-моҳиятига эътибор қаратилади. Охири пайтларда дунё тажрибасида мамлакатларнинг инвестицион муҳити жозибадорлигига баҳо беришнинг методларига бир қатор ўзгартишлар киритилиб, такомиллаштириб борилмоқда. Ушбу кўрсаткичлар инвесторларнинг қарорлари учун асосий манба вазифасини ўтапти.

Олдинги параграфларда бу масалага атрофлича тўхталган бўлсак-да, ушбу бандда халқаро тажрибалар хусусида гап боргани учун айрим қарашларни баён этишни лозим, деб топдик.

Давлатнинг инвестицион муҳит жозибадорлигига баҳо беришда, бугунги кунда энг кўп тарқалган усуллардан бири бу – Глобал рақобатбардошлик индекси; Doing Business индекси; Давлатларнинг иқтисодий мустақиллиги рейтингидир.

3.3.4-жадвал

Глобал рақобатбардошлик индекси бўйича энг юқори рейтингга эга бўлган лидер-давлатлар⁵

Давлатлар	2013-2014		2014-2015		2016-2017		2018-2019 ⁶	
	Рейт.	Баҳоси	Рейт.	Баҳоси	Рейт.	Баҳоси	Рейт.	Баҳоси
Швейцария	1	5,67	1	5,67	1	5,81	5	82,3
Сингапур	2	5,61	2	5,61	2	5,72	1	84,8
АҚШ	5	5,48	5	5,48	3	5,7	2	83,7
Финляндия	3	5,54	3	5,54	10	5,44	11	80,2
Германия	4	5,51	4	5,51	5	5,57	7	81,8
Япония	9	5,4	9	5,4	8	5,48	6	82,3
Гонконг	7	5,47	7	5,47	9	5,48	3	83,1
Нидерландия	8	5,42	8	5,42	4	5,57	4	82,4
Буюк Британия	10	5,37	10	5,37	7	5,49	9	81,2
Швеция	6	5,48	6	5,48	6	5,53	8	81,2

⁵ The Global Competitiveness Index Report, 2014-2015 маълумотлари асосида тайёрланган.

⁶ Жаҳон иқтисодий форумининг The Global Competitiveness Index Report 2019 нашридан бошлаб баҳолаш 1-7 шкаладан 1-100 шкалага ўтказилган.

Глобал рақобатбардошлик индексининг таркиби: институтларнинг сифати, инфраструктура, макроиктисодий барқарорлик, соғлиқни сақлаш ва бошланғич таълим, олий таълим ва қайта тайёрлаш, товар ва хизматлар бозорларининг самарадорлиги, меҳнат бозорининг самарадорлиги, молия бозорларининг ривожланганлиги, технологик тараққиёт даражаси, ички бозор кўлами, компанияларнинг рақобатбардошлиги, инновацион салоҳият билан боғлиқ кўрсаткичлардан иборатдир.

3.3.4-жадвалдан кўриниб турибдики, охириги беш йилда 10 та энг юқори рейтингга эга бўлган давлатлар ичида Швейцариядан сўнг Сингапур иккинчи ўринни банд этиб келган бўлса, 2019 йилда биринчи поғонани эгаллади. Аниқ статистикага боқадиган бўлсак, олти йилдан буён Швейцария, тўрт йилдан буён эса Сингапур ушбу рейтингни бошқариб келмоқда. Мазкур давлат глобал рақобатбардошлик индексининг 12 та кўрсаткичидан 7 таси бўйича 3 ўринни, “товар ва хизматларнинг самарадорлиги” бўйича эса 1-ўринни ва “меҳнат бозорининг самарадорлиги” ва “молия бозорларининг ривожланганлиги” борасида 2-ўринни эгаллайди. Ушбу натижаларни қайд этишига мамлакатда олий таълим тизимини такомиллаштириш ва юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш бўйича давлат томонидан олиб борилаётган чоратadbирлар таъсир кўрсатиб келмоқда.

Жаҳон банки гуруҳи ва Халқаро молия корпорацияси томонидан эълон қилиниб келинаётган Doing Business индексида 10 йилдан бўён Сингапур 1-ўринни эгаллаб келмоқда. Олиб борилган изланишлар ва ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, Сингапурда бизнесни очиш ва уни юритиш бўйича яратилган шароитлар ва юқори натижага эришишда давлат сиёсий тизимининг барқарорлиги, самарали иқтисодий сиёсат, юқори инвестицион имкониятнинг мавжудлиги ва инфраструктуранинг ривожланганлиги таъсир кўрсатган.

Учинчи яна бир муҳим кўрсаткич бўлмиш – мамлакатларнинг Иқтисодий мустақиллик индекси бўйича ҳам Сингапур юқори натижаларни кўлга киритган. Мазкур агрегатлашган индекс 10 та кўрсаткич асосида чиқарилади. Булар: молиявий мустақиллик, инвестициявий мустақиллик, савдо мустақиллиги, монетар мустақиллик, меҳнат мустақиллиги, тарбиркорлик мустақиллиги, ҳукуматнинг иштироки, фискал мустақиллик, коррупцияга қарши мустақиллик, мулк дахлсизлиги (мустақиллиги).

Ушбу кўрсаткичлар 0 дан 10 баллгача баҳоланиб, унинг ўртачаси чиқарилади. Шуларни ҳисобга олиб, иқтисодий мустақиллик индекси бўйича дунё мамлакатлари 5 гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳга 80 баллдан юқори балл тўплаган давлатлар киритилади. 2015 йилда мазкур гуруҳда бешта энг юқори натижага эришган давлатлар: Гонконг (89,6), Сингапур (89,4), Янги Зеландия (82,1), Австралия (81,4), Швейцария (80,5) қайд этилган.

Юқорида қайд этилган тажрибаларни ўрганиш асносида аниқ бўлдики, Сингапур тажрибасини Ўзбекистон шароитида татбиқ этиш, улардан фойдаланиш келажакда мамлакатнинг бундан-да юқори суръатларда ривожланишини, аҳолининг даромад манбаи кўпайишини таъминлашга хизмат қилади. Шунингдек, халқаро ташкилотлар томонидан ўтказиладиган

сўровномаларда фаол иштирок этиш, жаҳон мамлакатларининг инвестицион жозибадорлигини кўрсатадиган рейтингларнинг барчасида Ўзбекистоннинг ҳам иштирокини таъминлаш бўйича ишларни амалга ошириш келажақда инвесторларнинг инвестицияларни киритиш бўйича қарорларига ижобий таъсир кўрсатади.

Маълумки, хорижий инвестицияларнинг мамлакатга кириб келишини таъминлашда ҳудуднинг инвестицион муҳит жозибадорлиги асосий ўрин эгаллайди. Шу муносабат билан, кейинги саҳифаларда Ирландиянинг тажрибасини ҳам ўрганиб чиқсак.

Ирландиянинг ривожланиши ва иқтисодиётига оқиб бораётган инвестициялар ҳажмининг юқори бўлишлигини давлат томонидан олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг тўғри ва самарали юритилаётгани билан изоҳлаш мумкин. Бугунги кунда мазкур давлатда саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг 2/3 қисми хорижий компанияларга тўғри келади. Хорижий инвестициялар туфайли иқтисодий ўсиш таъминланиб келинмоқда.

Инвестицион фаолиятни назорат қилиш ва унинг самарадорлигини ошириш мақсадида Ирландияда махсус агентлик – The Industrial Development Authority тузилган бўлиб, 1960 йилдан агентлик юқори салоҳиятли инвесторларни қидириб топиш, уларнинг фаолиятини асосан экспортга йўналтириш билан шуғулланиб келади. Давлат томонидан хорижий компанияларга фискал имтиёзлар ва илм-фан, таълимни ривожлантириш учун дискрецион субсидиялар тақдим этиб келинади. Шулар туфайли ҳам Ирландияга кириб келаётган инвестициялар оқими йилдан-йилга ошиб борган.

Ҳолбуки, Ирландия давлатининг ташкил топганига унчалик ҳам кўп вақт бўлмаган. У 1949 йилда Британия мустамлакасида мустақил давлат бўлиб чиққан. 1970-80 йилларда ҳам Европада иқтисодий жиҳатдан энг паст ривожланишга эга бўлган давлатлардан бири эди. 1980 йилда давлатнинг бош стратегияси мамлакат иқтисодиётини ҳар томонлама технологик ва молиявий секторга айлантиришга қаратилди. Ва натижада, Ирландия Осиё ва Америка қитъаси мамлакатлари учун Европага кириш учун қўналға вазифасини ўтай бошлади.

Жалб этилган ва кириб келган барча инвестициялар эркин иқтисодий зоналар: Шэннон ва Дублин орқали амалга оширилди. Инвесторларга 0 қиймат бўйича солиқ имтиёзлари тақлиф этилди. Бунинг натижасида, Ирландияда жаҳонга машҳур бўлган ИТ-корпорациялар: Apple, Google, Amazon, Microsoft, Facebook, Oracle, IBM, Intel, Dell, Hewlett-Packard; жаҳон фармацевтика бозорида юқори мавқега эга бўлган компаниялар: Glaxo Smith Kline, Pfizer, Novartis, Allergan, Merck&Co, Schering-Plough ҳамда медицина бўйича юқори технологияли жиҳозларни ишлаб чиқарувчи йирик корхоналар: Johnson&Johnson, Bausch&Lomb, Abbott, Boston Scientific ўз филиалларини, штаб-уйларини очишга муваффақ бўлди.

Ирландияда давлат томонидан инвестицион муҳитни янада яхшилаш ва хорижий инвесторларнинг бемалол фаолият олиб боришини таъминлаш билан боғлиқ бўлган барча масалалар, чора-тадбирлар, инвестицион дастурлар

ишлаб чиқилиши илмий асосда олиб борилади. Инвестицион фаолликни ошириш мақсадида мамлакат ҳудудларида бир қанча илмий текшириш институтлари, технопарклар ва технологик кластерларнинг фаолият олиб бориши таъминланган. Юқорида қайд этганимиздек, Агентлик томонидан хорижий инвесторлар ва хорижий компаниялар учун солиқлар бўйича бир қатор имтиёзлар тақдим этилади.

1999 йилдан бошлаб Ирландияда Европа Иттифоқининг (ЕИ) талабига мувофиқ норезидентлар учун ноль миқдордаги солиқ солиш ставкаларининг бекор қилинганлиги мамлакат инвестицион жозибадорлигининг пасайишига олиб келди. Бироқ Ирландиянинг ЕИ қўшилиши билан ушбу масала яна олдинги ҳолига қайтди.

Ирландияда ўз бизнесини очиш учун телекоммуникация технологиялари, компьютер тизимлари, парфюмерия ва косметика, фармацевтика, махсус кимёвий элементлар, медицина жиҳозларини ишлаб чиқарувчиларнинг юқори қизиқишларига роялти, ижара ҳақи, ссуда фоизларига, шунингдек, жисмоний шахсларнинг ихтиролар учун олинган патентлардан ҳосил бўлган даромадларига қаратилган солиқларнинг мавжуд эмаслиги сабаб бўлган.

Бугунги кунда Ирландия иқтисодиёти жаҳон бозорларининг ҳолатига, у ердаги ўзгаришларга қаттиқ боғланиб қолгани учун ҳам хорижий инвестицияларнинг фаоллиги юқори бўлмоқда. Шунини таъкидлаш лозимки, Ирландия аҳолининг турмуш даражаси ва бюджетга тушаётган маблағларнинг тушиши бўйича кучли 10 талик мамлакатлар қаторидан жой олган. Бюджет маблағларининг катта қисми аҳолини таълим олиши, соғлиқни сақлаш, жамиятнинг ижтимоий ривожланиши ва маданияти учун сарфланади. Ирландия жуда кичик давлат бўлганлиги учун солиқларни ҳаддан ортиқ ошира олмайди. Қолаверса, солиқларнинг оширилиши, ўз-ўзидан, хорижий инвесторларнинг ушбу ҳудуддан чиқиб кетишига олиб келади.

Бугунги вазиятини таҳлил қиладиган бўлсак, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози Ирландия иқтисодиётига ҳам сезиларли таъсир кўрсатди. ЯИМнинг пасайиши, иш ўринларининг қисқариши ва ишсизлар сонининг ортиши содир бўлди. Айниқса, 25-30 ёшлардаги аҳолининг иш излаб АҚШ, Германия, Буюк Британияга жўнаб кетиш (миграцияси) ҳолатлари тезлашди.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси, босиб ўтган йўли, иқтисодий ривожланишни таъминлаш йўлида мамлакатнинг инвестицион муҳитини соғломлаштириш борасида қабул қилган қонунлари, ишлаб чиққан қарорларини ўрганиш, инвестициялари кенгроқ жалб этиш бўйича ишлаб чиққан усул ва услубларининг керакли жиҳатларини Ўзбекистон шароитига татбиқ этиш муҳим масалалардан ҳисобланади. Зеро, тўпланган тажрибаларни мамлакатнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда татбиқ этилиши, таваккалчиликни пасайтиришга, мавҳумликнинг олди олинишига, юқори самарадорликнинг таъмин этилишига олиб келади.

Чунки тайёр тажрибалар вақт синовидан ўтган бўлади. Энг асосийси, йиллар давомида қўлланилиб келинаётган усуллар такомиллашиб боради.

Шунинг учун ҳам илғор тажрибалардан фойдаланиш муваффақиятнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Мулоҳазаларни чуқурлаштирган ҳолда, таъкидлаш ўринлики, Ўзбекистон учун ҳам инвестиция соҳасини либераллаштириш, унинг жозибadorлигини ошириш бўйича ислохотларни давом эттириш, республикада эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш бўйича ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш юзасидан хорижий тажрибалардан унумли фойдаланиш тараққиётнинг гарови ҳисобланади.